

LA IMMIGRACIÓ COM A FENOMEN EN LA LITERATURA CATALANA

Maria Dasca
Universitat Pompeu Fabra

RESUM. En aquest article s'analitza la representació del fenomen migratori en un conjunt de textos literaris i periodístics publicats en els anys 1920-1939 i a partir de 1964. En fer-ho es qüestiona la idea que no existeix una literatura sobre la immigració coetània al fenomen migratori. Per bé que el motiu no tindrà la centralitat que ocupa a *Els altres catalans*, és recurrent en una sèrie de ficcions que, des de la ciència-ficció fins a la base neorealista, en mostren l'interès. D'una banda, perquè el tema genera una controvèrsia relacionada amb la realitat social i, de l'altra, perquè permet d'incidir críticament en la realitat del moment.

PARAULES CLAU. Immigració, literatura catalana, Carles Sentís, Francesc Candel, Concepció G. Maluquer.

ABSTRACT. This paper examines how the phenomenon of migration is represented in a collection of literary and journalistic texts from 1920-1939 and from 1964 onwards. In doing so, it considers the notion that there was no contemporary literature on migration at the time it occurred. While the subject was never so central as in Candel's study *Els altres catalans* [The Other Catalans], it did recur as a focus of concern in a series of fictional works, ranging from science fiction to neorealism. This was largely because the subject generated controversy around the social reality, and also because it gave authors a critical voice with which to address the reality of the time.

KEY WORDS. Migration, Catalan literature, Carles Sentís, Francesc Candel, Concepció G. Maluquer.

«L'home s'aclimata. La terra és impertorbable».

William Faulkner, *Els invictes*.

0. Prèvia

L'escriptor Albert Sánchez Piñol, en un conte publicat el 2008, «Quan queien homes de la lluna», explica la història d'un pagès que contracta selenites perquè l'ajudin al camp. Gràcies al contacte amb aquests individus de color verd i banyetes, el protagonista, encara nen, descobreix els seus orígens, que són els mateixos que els dels selenites. Amb aquesta història s'ironitza sobre la condició mestissa de la cultura pagesa, una condició indefugible i òbvia, malgrat la temptativa de mantenir-la oculta. La ficció, en aquest cas, ens orienta cap a un posicionament relativista que té la seva base en la formació antropològica de l'autor.

Aquest relat, a la vegada, s'emplaça en un context d'aparició successiva de ficcions sobre la immigració històrica a Catalunya, i fa visible, així, una realitat sovint menystinguda i oblidada. L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer determinades obres ficcionals que, en el moment de les dues grans onades migratòries del segle XX, la dels anys 1930 i la dels 1960, han abordat, amb resultats desiguals, el fenomen immigratori. En fer-ho, el nostre article vol anar més enllà dels casos analitzats en els estudis d'història literària, que han localitzat la immigració en la representació literària del districte cinquè, la novel·la de temàtica social i la literatura policíaca.

En el tombant del segle XX-XXI, arran de l'arribada d'immigració extracomunitària, el fenomen migratori ha generat un progressiu interès en la ficció, que s'ha reflectit en obres com *L'últim patriarca* (2008), de Najat El Hachmi, que ha tingut una forta repercussió internacional. Al seu torn, ha suscitat la publicació d'alguns estudis que aborden el fenomen migratori de la transició ençà (Fernández 2008; Domingo 2014). Una de les vies de recerca que han despertat més interès s'ha centrat justament en el tractament del fenomen migratori des de la perspectiva de l'estudi de la identitat individual i de gènere, i la seva difícil (i sovint equívoca) ubicació en els discursos de legitimitat col·lectiva.

L'absència d'estudis centrats en la representació de la immigració s'ha justificat des del pressupòsit que la literatura catalana ha estat impermeable a aquest motiu. Si bé és cert que no existeix una tradició continuada de literatura centrada en aquest tema, caldria analitzar les (diguem-ne) raons d'aquest

desinterès, sobretot en el període dels anys trenta i, a la vegada, caldria estudiar a fons una sèrie d'obres que, en els anys seixanta, ficcionalitzen les formes de vida de la immigració peninsular.

Ateses les limitacions cronològiques suara esmentades, el nostre estudi partirà d'una selecció d'obres en prosa aparegudes durant els anys trenta i seixanta en les quals hi ha una representació de la immigració. Més concretament, es basarà en l'anàlisi contextualitzada d'una sèrie de textos de qualitat i valor molt desiguals. Em sembla important destacar que també caldrà analitzar per què, al llarg del segle XX, el discurs literari sobre la immigració s'ha construït a partir de la invisibilitat i l'absència.

Abans de procedir a l'anàlisi, voldríem recordar la influència determinant que exerciren els articles de Carles Sentís i el volum *Els altres catalans* en les ficcions sobre la immigració dels anys 1930 i 1960. El reportatge «Múrcia, exportadora d'homes», de Carles Sentís, aparegut entre 1932-1933, i el llibre de Francesc Candel de 1964 generaren un debat no exempt de polèmica en el qual participaren alguns dels intel·lectuals dels anys trenta (en el primer cas) o al qual respongueren algunes de les novel·les que, escrites per immigrants o bé per testimonis directes de la immigració, es publicaren durant els anys seixanta.

En l'imaginari ficcional, les representacions de la primera onada migratòria difereixen notablement de les de la segona. D'una banda, en els anys 1930 el debat se centra en l'amenaça que suposa l'arribada d'immigrants del sud a la comunitat catalana. No hi intervenen els mateixos immigrants i no incentiva l'aparició de ficcions potents sobre el tema. A tot estirar, el personatge del murcià o de l'andalús es relaciona, el primer, amb l'anarquisme i la delinqüència i, el segon, amb el tipisme i el folklore del districte cinquè. Com veurem, alguns articles d'Irene Polo, Ferran Soldevila, Josep M. de Sagarra i Josep M. Planes són representatius d'aquesta posició, entre alarmada i crítica. Paral·lelament, les ficcions del període, en part influïdes per la literatura de consum dels anys vint, introdueixen la figura del proxenet andalús o la *baïlaora*, tot i que mantenen una forta resistència a donar més entitat al *foraster* i només l'accepten en aquelles obres en què esdevé un element innocu. L'exemple més paradigmàtic d'aquesta situació és, com veurem, la novel·la *Retorn al sol* (1936), de Josep M. Francès, on el *murciano* és tractat com un individu fàcilment manipulable per part de Lerroux.

D'altra banda, en els anys 1960 l'actitud cap al fenomen migratori és més oberta. Això és el resultat de dues situacions diferents. En primer lloc, el fet que, a partir dels cinquanta, el predomini de la novel·la de temàtica social, centrada en l'ara i l'aquí de la realitat del moment i cultivada per una nova lleva d'escriptors, formats durant la postguerra, fa que aquest tema generi un interès ficcional (Simbor 2005: 230-233, 246-252, 285-287). En novel·les com *Gent del Sud* (1964), de Concepció G. Maluquer, *El cau* (1966), de Robert Saladrigas, o *Els transplantats* (1963), de Josep M. Palau i Camps, l'immigrant del sud és tractat amb la mateixa dignitat de què se serveixen aquests novel·listes (i d'altres com Josep M. Espinàs, Guillem Frontera o Víctor Móra, que no aborden tan directament el motiu) per parlar de (i denunciar) la situació de l'obrer i descriure el dia a dia de l'home del carrer. Es tracta, per tant, d'un tipus de literatura no exempta d'un component ideològic, basada en uns pressupòsits de versemblança en els quals la llengua té un paper inqüestionable.

En les tres novel·les referides, centrades en l'arribada i les dificultats d'integració d'immigrants del sud en tres àrees rurals (al Pallars, al camp i a Mallorca), s'aborda per primer cop en la literatura la relació dels estrangers amb la comunitat catalana. Cal destacar, finalment, l'ús, en l'obra de Maluquer i de Palau i Camps, del dialecte andalús en els diàlegs, a fi de donar més versemblança a la ficció. Paral·lelament, s'introdueixen fenòmens migratoris intrínsecs a la política de *desarrollismo*, com el turisme (a *Gent del Nord*, 1971, de Concepció Maluquer) o, en menor grau, el moviment hippy, derivats de moviments que es posicionen, per motius economicsocials obvis, en un espai altern al de la immigració interior.

En la mateixa dècada autors consolidats com Rodoreda i Ferran de Pol introdueixen el motiu del barraquisme en les seves novel·les, i Benguerel incorpora a *Gorra de plat* (1967) alguns secundaris castellans (i en fer-ho, trenca per primer cop la tendència de la seva novel·lística anterior —iniciada als anys trenta— de recrear un imaginari social exclusivament català).

En segon lloc, en el mateix període escriptors com Francesc Candel i Antonio Rabinad, coneixedors directes del fenomen migratori, el converteixen en l'objecte de les seves ficcions. A banda de Rabinad (que només utilitzarà la llengua castellana en ficcions localitzades a les barraques del Clot i el Poblenu, com *Los contactos furtivos*, 1956), novel·listes com Luis Romero (autor d'una magnífica novel·la coral sobre la gent de la Barcelona de post-

guerra: *La noria*, de 1951) inclouran la figura de l'immigrant en el magne magma de la seva ficció. Finalment, Juan Marsé, a través del Pijoaparaté d'*Últimas tardes con Teresa* (1966), convertirà la figura del canalla del Carmel sense escrúpols en tota una icona a través de la qual criticar la superficialitat d'una burgesia amb derives pseudoobreres.

1. Els anys 1930

Com bé és sabut, el detonant per a l'aparició d'una literatura sobre la immigració fou la publicació al setmanari *Mirador*, entre l'octubre de 1932 i el gener de 1933, del reportatge «Múrcia, exportadora d'homes» (Sentís 1994). El reportatge (o «enquesta», segons l'anomenaren en aquell moment) tenia la virtut d'aprofitar el rèdit d'un tema d'actualitat i donar-li un interès periodístic. Per fer-ho, Sentís es valgué d'alguns estratagemes que li suposaren un cert reconeixement, com l'adopció de la crònica periodística o el presupòsit de copiar de la realitat. I fer-ho en virtut d'una «veracitat» i «objectivitat» que, en part, eren artificis la versemblança dels quals era purament retòrica.

El ressò del reportatge de Sentís és conegut i no ens hi estendrem. Aquí el que ens interessa és observar la interdependència entre la literatura i el periodisme. En un moment de qüestionament del gènere de la novel·la com a forma ficcional popular per antonomàsia, determinats escriptors incipients (com Sentís en el camp del periodisme) afrontaren la realitat amb la voluntat de fer-ne escriptura i convertir-la en el centre de la seva professionalització. L'experimentació formal de l'avantguarda posterior a la Primera Guerra Mundial no exclou altres modalitats discursives que signifiquen, en aquest sentit, una revaloració de la realitat en tant que font d'inspiració creativa. I incorporen, a la vegada, un filtre crític pel que fa a un tema que començava a generar, com apunta Sentís, una forta alarma social: «els nombrosos problemes que, sobretot a Catalunya, crea l'existència de la colònia murciana».

Paral·lelament, i adoptant un to més subjectiu, Irene Polo dedicarà dos articles —«A tothom. Ells! Una almoina definitiva, per amor a Barcelona» (*La Rambla*, 22-XII-1932) i «Catalans, castellans... Un problema més greu que el problema minaire, a Sallent» (*L'Opinió*, març de 1933)— a denunciar les condicions materials en què es troben els captaires de l'Asil del Parc i el del Port (antigues quadres del Ros del Mayol) i els miners de Sallent. El to

fresc i immediat d'aquests dos textos els confereix un to crític que esdevé un dels principals revulsius del periodisme del moment.

A la vegada, la immigració va introduint-se progressivament en l'articulisme de dos escriptors clau en la popularització del gènere: Carles Soldevila i Josep M. de Sagarra. El primer publicà, entre maig de 1928 i març de 1933, quatre «Fulls de dietari» a *La Publicitat*, on recull algunes reaccions enfront de l'arribada d'immigrants i recupera el motiu, prou explotat en el moment, del tipisme andalús. Justament en el darrer d'aquests articles, «L'indígena i el foraster», aparegut el 6 de març de 1933, mesos després del reportatge de Sentís, s'adreça als «indígenes» per tal que preservin el seu nucli «civilitzador»: «Què en trauríem de veure submergit el nucli civilitzador de la nostra terra, el seu instint artístic, la seva fal·lera higiènica, les seves inquietuds espirituals, fins la seva esma de refinament, per una evident expansió d'incultura, de l'inconformisme salvatgí i del tracoma obcecant?». El to despectiu implica una representació estigmatitzadora del *foraster*, identificat amb dos problemes «contagiosos»: el tracoma i l'anarquisme.

Per la seva part, Josep M. de Sagarra a l'article «Poesia murciana», aparegut el 10 d'agost de 1933 a *Mirador*, defensa la necessitat d'establir espais separats entre catalans i immigrants: «Nosaltres hem pogut veure com es complicava el problema de la immigració; com hi ha barris a Barcelona que són completament murcians o almerians de cap a peus i que, als pobres indígenes que hi viuen, els diuen «los catalanes», amb el mateix to despectiu que un nord-americà assenyala un negre. [...] El cas és curiosíssim, perquè jo em penso que no n'havia passat mai cap de semblant. Nosaltres trobàvem natural que els murcians s'apoderessin de la Torras[s]a, del Ninot, del Poble Sec, del Camp d'En Galvany, del Camp d'En Grassot, de la Nena Casas i altres llocs més o menys populars. Ja veiem una mica més difícil que els murcians s'apoderin de Sarrià i en foragitin tots els sarrianencs. [...] El dia que els murcians siguin mestres en Gai Saber, cantin *Els segadors*, ballin sardanes, matin gall dindi i facin volar l'estel, nosaltres no tindrem més remei que dedicar-nos a la fabricació d'explosius i a menjar-nos un gat ben fresc cada diumenge». La ironia sarcàstica de Sagarra davant del fenomen migratori es deu, altre cop, a la seva progressiva expansió i visibilització.

Fet i fet, la posició de Soldevila i de Sagarra és representativa d'un sector de la intel·lectualitat catalana que veia en el fenomen migratori un canvi que podria atemptar contra la seva identitat cultural, a la vegada que

exigia a qualsevol ciutadà (fos d'on fos) una educació i unes formes socials que postulava com ideals. Aquest plantejament era indissociable d'un projecte culturalitzador que trobà en els anys de la república, malgrat les turbulències polítiques, la seva expressió més fèril.

De mica en mica, la narrativa dels anys 1930 va incorporant alguns personatges immigrants. Així, Francesc Trabal a *Quo vadis, Sánchez?* (1931) utilitza l'esport per ridiculitzar determinades actituds de l'època. El protagonista, un Sánchez qualsevol, un encarregat sense personalitat i a mercè de les circumstàncies, s'apunta a tennis per fer contactes i canviar de posició. Atropella un ciclista, l'empresonen i s'aficiona al trompitxol, joc a través del qual descobreix el sentit de la seva existència. El narrador ho sintetitza així: «I és que tots els Sánchez, de fet, viuen al marge de la nostra vida, de la nostra esfera. Són unes simples tangents que no arriben a interessar-nos. [...] Són el granet que anima amb purs reflexos instantanis els nostres moviments». No és innocent que, al final, acabi instal·lant-se a Colònia i vivint amb «uns murcians ex-porters d'una casa del passeig de la Bonanova». En la seva nova condició, el protagonista passa a ser un immigrant dependent d'eximmigrants murcians. El joc de referents i el qüestionament dels espais, molt propis de l'avantguarda trabaliana, hi és evident.

Mentrestant, a la literatura de consum de masses apareguda durant els anys 1920-1939 (Arévalo 2002) la figura de l'immigrant és estigmatitzada. D'una banda, apareix de manera recurrent en la literatura sobre els baixos fons barcelonins de Lluís Capdevila, Plató Peig, Joaquim Montero, Josep Amich («Amichatis»), Àngel Samblancat i Francesc Madrid, on s'associa a espais marginals i «sicalíptics», de prostitució i delinqüència. De l'altra, surt en aquelles ficcions, no destinades exclusivament al públic popular, on l'anomenat «districte cinquè» barceloní esdevé el protagonista.

Així, l'articulisme mundà de la *nightlife* fomentà la idea d'un andalusisme típicament català en un moment d'internacionalització de la ciutat posterior a 1929. N'és una bona mostra el llibre *Nits de Barcelona* (1931), de Josep M. Planes, il·lustrat per Oleguer Junyent. El periodista, en comentar el fenomen del «tipisme», assenyala que determinats espais barcelonins ocupats per andalusos s'han convertit en l'exponent de l'«andalusisme». Un andalusisme que tant els mateixos andalusos com els estrangers reconeixen que només pot existir a la capital catalana:

No fa pas gaire que un senyor anglès ens explicava que, en el seu recent viatge a Sevilla, va fer, inútilment, tota mena de recerques per tal de trobar un espectacle més o menys flamenc.

—No n'hi ha pas cap —sembla que li va dir un informat—. No veu que tots els artistes són a Barcelona... (Planes 2001: 115)

La realitat de la immigració també formarà part de l'imaginari fantàstic. El 1936 la novel·la d'«anticipació» *Retorn al sol. Novel·la de fantasia i sàtira* (1936), de Josep M. Francès, situada a l'any 233 de la nova era, descriu una societat catalana subterrània, Subolesa, on diversos personatges estereotipats pugnen pel poder. Un dels reductes descrits és el constituït per la minoria de «murcians» procedents d'Andalusia, Castella o Extremadura, els descendents dels quals continuen parlant en castellà. La incapacitat d'integració social i lingüística de la immigració és referida irònicament al llarg de tota la novel·la (segons el narrador, els «murcians» eren com «un Estat dintre l'Estat»). Aquests «murcians», seduïts per una demagògia fàcilment identificable amb el lerroixisme, organitzaran una revolta política que serà avortada. Amb la novel·la, Francès fa una sàtira dels extremistes ideològics tot servint-se del tòpic de l'agressivitat i la facúndia de l'immigrant.

Malgrat aquest «ús» gradual de l'immigrant com a nota de versemblança i de pretext per a la polèmica social, cal destacar que la novel·la de tema social dels anys 1930 sol excloure'l (així passa en la novel·la psicològica *Suburbi*, 1936, de Xavier Benguerel; a *Homes i màquines*, 1930, i *Amor i banderes*, 1936, de Joan Duch i Agulló, i a *Desembre*, 1934, de J. B. Xuriguera). En aquestes obres el món obrer és íntegrament català. El fenomen del barraquisme, però, que generarà una certa literatura en els anys 1960, ja es traspu a novel·les com *El passat, cendra* (1926), *La fadrina Berta* (1929) i *El bé i el mal* (1933), de J. Navarro Costabella. Atenint-se a pressupòsits realistes, Navarro recrea els espais de barraques de Can Tunis i de la Bordeta, i al·ludeix l'Asil del Parc de què havia parlat Irene Polo. Més enllà de la recreació espacial, el tema, però, continua rebent un tractament marginal. Pel que fa als hàbits lingüístics, bona part de les ficcions del moment són monolingües en català i, en cas de ser bilingües (com en el cas d'algunes novel·les de Josep M. Francès), el castellà s'identifica amb la llengua de les classes altes o bé dels representants polítics o militars.

2. Els anys 1960

L'onada migratòria dels anys 1960 tindrà la seva representació literària en l'obra de Francesc Candel i, posteriorment, de Concepció G. Maluquer i de novel·listes interessats en la literatura del realisme social com Robert Sadrigas (al Principat) i Josep M. Palau i Camps (a Palma). Paral·lelament, s'introduirà en la literatura catalana de postguerra i, més concretament, en obres de Xavier Benguerel, Ferran de Pol i Mercè Rodoreda. I, finalment, esdevindrà l'eix vertebrador d'una nova generació de novel·listes barcelonins, amb obra en castellà i d'origen immigrant. Aquest darrer grup, integrat per Luis Romero, Antonio Rabinad i Juan Marsé, és el que donarà a conèixer la realitat de la immigració a Catalunya, i més específicament a Barcelona, més enllà de les fronteres catalanes.

L'aportació de Candel (*Donde la ciudad cambia su nombre*, 1957, i *Els altres catalans*, 1964, principalment), fou la primera a donar una visió desdramatitzada i directa de les condicions de vida als barris de les Cases Barates, Can Tunis i el Port. En aquests barris, on residia l'escriptor, la immigració s'hi instal·là durant la dictadura de Primo de Rivera, mentre que a la Torrassa s'hi assentà amb motiu de les obres de construcció del metro i de l'exposició 1929. Es tractava d'un espai d'antigues casetes i horts, a la rodalia de Sants, freqüentat per obrers i menestrals catalans que hi passaven els diumenges. Alguns olis de Marià Pidelaserra, pintats en el tombant del XIX al XX, retraten justament aquest paisatge entre rural i urbà. Durant l'exposició, es construïren les barraques de Montjuïc i Magòria a la vegada que es crearen els quatre grups de cases barates: Can Tunis, Horta, Sant Andreu i Santa Coloma. Si bé durant els anys 1930 la immigració era fonamentalment murciana, als 1960 fou andalusa. Finalment, Candel denuncia que el sentit discriminatori del mot *xarnego* no és racial sinó social o moral. Un dels elements que ajudà a popularitzar l'obra candeliana és l'ús de l'humor en els diàlegs. Es tracta d'un humor directe i desemascador, que posava en evidència les deficiències formatives i educatives dels immigrants. Vegem-ne un exemple extret del conte «Coné», de *Trenta mil pessetes per un home* (1957):

Als senyors Codina els van enviar una minyona de l'agència:

—Com et dius?

—Coné.

- Coné? Quin nom més estrany!
—Coné Martínez Ucedo.
—I de quina santa o Mare de Déu és?
—Jo què sé.
—A veure, quin dia celebres el sant, tu?
—Tampoc no ho sé.
—Hi ha alguna *hac* intercalada?
—No sé què és això que diuen.
—Porta accent a la *e*?
—Per què em pregunten aquestes coses?

La minyona era d'un poble d'Extremadura.

[...] Amb el temps el misteri s'aclarí. Sembla que va ser quan la noia es casà i van demanar els papers. Es deia Eulalia Martínez Ucedo. Resulta que quan el seu pare la portà a batejar va dir:

—*Quiero que le pongan de nombre Aulalia.*

I el capellà contestà:

—*Aulalia, no; con e.*

I el seu pare:

—*Bueno, como usted mande. Coné.*

I llavors, els del poble:

—Quin nom li heu posat, a la nena?

—Coné.

—Coné?

—Sí. Ho ha dit el capellà. (Candel 1968)

Com hem anticipat, una de les millors contribucions a la representació de la immigració és la de novel·la de Concepció G. Maluquer *Gent del Sud* (1964). Maluquer explica l'arribada a la Pobra de Segur, un poble veí del seu natiu, Tremp, d'un grup d'andalusos que han de treballar les mines. La novel·la introdueix, versemblantment, la parla andalusa en els diàlegs, com a marca d'identificació del xarnego:

—*¡Carbonero! ¿Has visto ar Carbonero, compadre? Tú, chavá, ¿no venía contigo er Carbonero?*

Parlen un castellà ràpid i dolç, ruixat de paraules mutilades. Cecejants. La llengua sona estranya, als homes abocats a la porta del Xamís. Estranya i remota, com si vingués d'un país varat en desconegudes latituds. (Maluquer 2001: 30)

La ficció analitza tot el procés: des de l'arribada amb autobús dels immigrants, fins a la partida. A l'endemig, s'expliquen els recels dels indígenes, i del capatàs que gestiona l'explotació, davant l'arribada massiva de forasters:

Demà arribaran tots. Bé, ell espera que arribin tots. Hauran travessat tot el mapa, de sud a nord, en els últims vagons d'un tren de càrrega fins a l'estació terminal. D'allà fins aquí, se n'han encarregat els camions de la FESA. També pugen buits...

[...] Ell prou s'hauria estimat més tirar mà de la gent del país, sobretot de les dones, pacients i treballadores, acostumades a cavar la terra amb la boca tançada. Aquella gent d'allà baix tot se'ls en va en paraules i quan xerren, la mà s'atura. És clar que tenen un avantatge sobre les d'aquí. Per a ells qualsevol cosa és una fortuna. (Maluquer 2001: 20)

També es descriuen detalladament les fràgils barraques improvisades que els serveixen d'aixopluc:

Les cabanes són esquifides. L'alçada d'un home i un parell de metres de fondària per un i mig d'amplada. Pel que han de servir, ja n'hi ha prou. Hi dormen quatre homes, sobre un tou de palla, costat per costat, com quatre sardines de llauna. [...] Han tornat a les barraques a bocafoscant. Els capdavanters que enfilen el llom de la vessant semblen petites ombres, mòbils, dibuixades a contraclaror d'un cel apagat. (Maluquer 2001: 46)

L'al·lusió despectiva al xarnego (que és comparat amb un gitano) puntea tot el text, ja sigui en boca del Vell Estrach, el cacic («Suposo que em trauràs tota aquella gitanada de la plaça. Allò deu semblar una fira de moltons», p. 39) o bé de la gent del poble:

—¡Xarnego de merda! No havies de sortir del mateix forat que tota aquella colla de rates tinyoses, per parlar d'altra manera. ¡Se't coneix bé, redéu! Se't coneix la mala mena, així que se't grata la mica de vernís. Fotut... (Maluquer 2001: 78)

La figura del capatàs, Contreras, encarna l'ambivalència de l'immigrant gat vell, que ha assolit una posició de poder en la societat d'acollida i a la vegada vol marcar una distància amb l'immigrant recent adoptant un discurs xenòfob:

No n'hi ha un pam de net entre aquesta gent, i no és perquè siguin d'on són — que ell també ho és— sinó perquè representen una mena de terregada; de detritus que la gent benestant d'allà baix s'espolsa com aquell qui es treu un insecte de la solapa. [...] Mai no havien viscut tan bé com aquí i, ells ara, ho reconeixen. Per això li tenen tant respecte i li fan tant cas. (Maluquer 2001: 127)

La novel·la, coral, es focalitza en les vides alguns dels *pineros* i *pineras* que han de treballar al camp: el Jipío, els «quatre de Linares», Manuel-Fuentsanta, Sarmiento, Coralito (que obre un *chiringuito*) i la nena Mari Cruz. Al voltant hi van apareixent secundaris del poble com les Tres Virtuts, Roser-Remei-Carolines, el Xamís, el metge Don Cosme, mossèn Marcel, l'enterramorts Sebi i nombrosos nens. Les diferències entre les dues comunitats concerneixen la gastronomia, la indumentària i l'expressió del dol, i esdevenen clarament estigmatitzadores en incloure l'analfabetisme i el tracoma.

Un incendi a la muntanya desencadena la tragèdia que fa que els *pineros* es vegin obligats a tornar a marxar, tan miserables com arribaren, davant les suspicàcies i prejudicis de les velles del poble:

[Brígida] Ells són la desgràcia i la ruïna d'aquest poble. Tan bé que estàvem, abans no ens caigués aquesta plaga. ¡Ni la llagosta! Tot ho arrasen. Tot s'ho emporten. Tot ho embruten. I ara només faltava això de la crema. Incendiàris! (Maluquer 2001: 165)

Dos anys després, Robert Saladrigas s'estrenarà amb una novel·la, *El cau*, monolingüe en català i on predomina el diàleg, centrada en l'arribada d'un matrimoni, la Concha i el Baldomero, i les seves dues filles, Maria i Lolita, al camp. L'obra s'inspirà en la visita que féu Saladrigas a Can Tunis i,

sota les coordenades del realisme històric, denuncia «l'explotació inhumana dels camperols andalusos a mans dels terratinents» (Simbor 2005: 285). La família viu en una cova: («Vivien sota d'una cinglera pelada. Era una simple obertura a la roca foradada», p. 8) i està al servei dels germans Ernesto i Jaime (fills del senyor Sebastián, ja traspasat), i de Joaquín, el capatàs. El seu estatus és d'*eventuals*: «Els tractes que vam fer no poden donar-te cap seguret. Tant pot ser demà com demà-passat. No tens dret a res més» (p. 40).

La ficció es focalitza en les penúries de Baldomero, que fa jornades de catorze hores diàries i no s'acaba d'adaptar al clima i a les feines del camp:

Fa molta calor. Massa, pel meu gust. La sento més que ningú. Estic avesat al fred. Em vaig criar a terres de fred. No com aquesta condemnada regió on a l'estiu t'hi torres. I encara beuen vi a dojo. Però de menjar poc. Beure. Només beure com si a part de la beguda i el ball ja no hi hagués res més. Són bona gent. Tots són bons. Treballen per a menjar. Igual que jo. Com tots els homes. Però ells no mengen. Ni jo. Ni ningú. La culpa no és de la terra que dona el que pot. Però tampoc no és nostra. La terra és acaparada per uns quants. Vivim fins on ens deixen. Fa bona nit. (Saladrigas 1966: 17)

Entre la família, nouvinguda, i els temporers ja antics s'estableix una diferenciació que el protagonista qüestiona:

S'han guanyat una posició. Ho diuen perquè ho creuen així. Posició? Barraques —roba bruta—, misèria. Viuen en barraques. Mengem pa amb arengades o sardines. Somriuen als amos. Tenen llur posició. (Saladrigas 1966: 43)

El paisatge, àrid i despullat d'elements superflus, es correspon al de l'imaginari cinematogràfic neorealista:

Dissabte al vespre, s'encaminà cap el poble. Havia de travessar el camp d'oliveres, per desembocar al camí que el conduiria a la carretera. Fosquejava quan el va agafar. Grups d'homes en bicicleta, amb el paquet del menjar al portaequipatges, l'avançaven. Pedalejaven sense entusiasme. Concentraven llur esforç primer en una cama i després en l'altra.

La carretera era despullada d'arbres. Transitar-hi, a les hores de sol, equivalia a aguantar un turment esgotador. A la dreta, la plana eixorca. (Saladrigas 1966: 49)

No hi falten, tampoc, les barraques:

L'aire duia la pudor d'escombraries, de cossos calents, de dins d'aquells caus de formigó i sostres de cartó-cuir assegurat amb pedres, que desprenien la suor que s'hi concentrava durant la nit. (Saladrigas 1966: 90)

Cansada de la vida al camp, la família, en un final incert, decideix d'establir-se a la ciutat. L'interès de la ficció, en aquest cas, recau en el tractament objectiu de la realitat. El narrador, talment com una càmera, relata allò que veu i sent sense interferir-hi, amb frases breus i directes.

Per la seva banda, la immigració andalusa a Mallorca fou el centre de la novel·la *Els transplantats* (Premi Ciutat de Palma 1962, 1963) del principatí Josep M. Palau i Camps. L'obra és monolingüe en mallorquí i només utilitza l'andalús en els diàlegs («Anem! *Con Dió, tía Paca!*», p. 116). Novament, la immigració sembla un plaga indefugible:

[El pare de Trini] Havia arribat [a Son Serra], com tots, seguint aquella riuada que la fam empenyia amb tanta força que fins travessava el mar. El pare, com que eren amics, li havia cercat feina a la mateixa pedrera. (Palau i Camps 1963: 11)

La narració explica el procés de progressiva «animalització» dels immigrants arribats al suburbi de Son Serra de Palma durant la dècada dels anys 1950 (Simbor 2004: 231). La narració es focalitza en la vida de Trini, la seva mare, i l'home amb qui viu *arrenjuntá*. La nena veu la violació a què és sotmesa la mare i que suposarà l'inici del concubinatge amb un padastre alcoholitzat i violent. Més endavant, ella mateixa serà víctima d'una violació i d'un casament forçat amb el seu violador, que l'empenyerà a prendre una decisió que la condemnarà irreversiblement. La vida de la noia està plena d'escenes de violència masclista com la següent:

Els xiscles de la mossa semblava que excitaven Vicenç, que redoblava els cops mentre, com un boig, la mirava rebolcar-se amb uns ulls que li sortien de les conques. Entre dents repetia:

—*Mala puta! Ahora verás quién gobierna aquí!* (Palau i Camps 1963: 119)

Circumstancialment el castellà, *murciano* o xarnego sortirà a l'escenari de novel·les bilingües com *Els carnissers* (Premi Ciutat de Palma 1965), de Guillem Frontera; *Gorra de plat* (1966), de Xavier Benguerel, i *Haceldama* (1959), de Blai Bonet; i en una narració d'*El cafè dels homes tristos* (1965), de Víctor Mora. A *El carrer de les Camèlies* (1966), de Mercè Rodoreda, es parla dels xarnegos de les barraques del Carmel:

La barraca només tenia dues parets de maó; les altres eren fetes amb llaunes, amb fustes velles i amb trossos de sac entaforats per les esclertes.[...] I a la paret, a l'alçada del llit, que era un catre, tenia dues llaunes molt mal ajuntades i tapàvem l'esclerta amb draps vells. [...] Com tots els d'aquelles barraques fora de l'Eusebi i de mi, [l'Andrés] era xarnego; i això m'empipava una mica. (Rodoreda 1966: 56-57)

A *Aigües tèrboles* (1966), de Ferran de Pol, es parla d'un conflicte entre els obrers d'una fàbrica a Mareny (topònim fictici d'Arenys de Mar) i l'empresari Jaurès, pare dels dos nois protagonistes. Emeterio, delegat dels obrers, encapçala una vaga per demanar l'increment de sous i acusa el senyor Jaurès d'exploador. Tenen «sous de peó [...] feines ventureres» (p. 291). Un dels fills, que té una aventura amb una minyona gallega, que sembla l'encarnació de l'instint de la natura («La Carminya dormia com respirava, com donava el pit, com menjava, com feia l'amor: d'una manera profunda, lliurada, total. Com si totes les seves activitats físiques toquessin l'arrel mateixa de la vida», p. 148), visita les barraques dels «murciàns», en una escena que recorda la d'*El carrer de les Camèlies*:

La rebuda no és cordial. Viuen al casalot cinc famílies, que es reparteixen habitacions, quadres i pallissa. Tot és ple. Els homes, la majoria d'homes, no hi són. Els uns perquè treballen protegits pels pistolers, i els altres fan colles de protesta contra els que treballen. Les dones s'escridassen i s'insulten elles amb elles. Però aviat s'escampa una treva. Totes les dones —les dels qui treballen i les dels qui vaguen— es malfien dels visitants. Una colla de criatures brutes i espellifades segueixen la parella fent gestos, rient-se i burlant-se dels novins-guts.

[...] Ara tenen al davant una dona segurament jove però d'aire envellit, acabat. Té una criatura arrapada a les faldilles i al seu pit caigut, llastimós, se li aferra

com una llagasta una cosa àvida que sembla xuclar-li el color i la vida. (De Pol 1966: 252)

Paradoxalment, la novel·la vinculada al realisme social, que hauria pogut reflectir amb més credibilitat la vida laboral dels obrers immigrants, no els inclou. A *Com ganivets o flames* (1954) i *Combat de nit* (1959), de Josep M. Espinàs, els obrers, residents al Clot, no són castellans.

3. Una cloenda-epíleg

A partir dels anys 1980 hi haurà una progressiva «normalització» del fenomen migratori a través de ficcions que revisen la memòria de postguerra (en l'obra de Roig, Barbal, Jòdar, Puntí o Pérez Andújar) o que reflexionen sobre la incomoditat d'unes arrels castellanques amb relació a la identitat catalana (Quim Monzó). De tota la producció apareguda en els darrers trenta anys, cal destacar, perquè tenen com a centre el diàleg entre el jo i l'altre, les novel·les *L'òpera quotidiana* (1985), de Montserrat Roig, i *Carrer Bolívia* (Edicions 62, 1999), de Maria Barbal; la trilogia *L'atzar i les ombres* (1998-2005), de Julià de Jòdar; el conte «Davant del rei de Suècia», de Quim Monzó (dins *El millor dels mons*, Quaderns Crema, 2001), i els relats de base autobiogràfica d'*Els castellans* (2011), de Jordi Puntí, *Paseos con mi madre* (2011), de Javier Pérez Andújar, i *La pell de la frontera* (2014), de Francesc Serés.¹ I, a través de la posada en paral·lel del fenomen migratori dels seixanta amb el del tombant dels segles XX-XXI, determinades obres teatrals han recordat els orígens mestissos de molts catalans (a *Forasters*, 2005, de Sergi Belbel, per exemple), i han obert, així, l'espai dramàtic al qüestionament de les pròpies premisses que el sostenen (amb l'anomenat «drama relatiu» en l'obra de Carles Batlle, amb *Oasi*, 2001, i *Trànsits*, 2006-2007).

Amb això es constata la vitalitat de la narrativa catalana a l'hora de tractar temes d'actualitat, que afecten l'ara i l'aquí de la realitat actual, i que han estat el punt de partida per a la reflexió sobre les possibilitats creatives a l'hora d'acarar una realitat social concreta, plantejada des de la diferència cultural i, a la vegada, des de l'adscripció a una tradició plural, construïda a partir de la sedimentació de diferents discursos. La complexitat inherent a les obres descrites i analitzades (especialment les que ocupen el període dels

---

¹ La literatura catalana també s'ha obert a la representació de la nova immigració del segle XXI (Domínguez 2015).

anys seixanta) posa en evidència la capacitat d'establir un diàleg viu amb el present (o el passat en les ficcions més recents) i de relativitzar-ne les premisses culturals i històriques d'una manera crítica i constructiva.

4. Bibliografia

Just ARÉVALO, *La cultura de masses a la Barcelona del Nou-cents*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

Francesc CANDEL, *Trenta mil pessetes per un home i altres narracions*, Barcelona, Alfaguara, 1968.

— *Els altres catalans*, edició de Jordi Amat, pròleg de Najat El Hachmi, Barcelona, Edicions 62, 2008 [edició no censurada].

Jordi CASTELLANOS, *Literatura, vides, ciutats*, Barcelona, Edicions 62, 1997.

Andreu DOMINGO, *Catalunya al mirall de la immigració. Demografia i identitat nacional*, Barcelona, L'Avenç, 2014.

— «La literatura sobre la immigració al segle XXI», *L'Avenç*, n. 408, gener 2015, pp. 28-34.

Josep-Anton FERNÁNDEZ, *El malestar de la cultura catalana*, Barcelona, Empúries, 2008.

Josep M. FRANCÈS I LADRÓN DE CEGAMA, *Retorn al sol. Novel·la de fantasia i sàtira*, pròleg de Jordi Solé i Camardons, Lleida, Biblioteca Literària de Ponent, 1998 (1era 1936).

Julià GUILLAMON, «La novel·la catalana de la immigració», *L'Avenç*, n. 298, gener de 2005, pp. 46-49.

Concepció G. MALUQUER, *Gent del Sud*, pròleg de Francesc Candel, Tremp, Garniseu Edicions, 2001.

Josep M. PALAU I CAMPS, *Els transplantats*, Premi Ciutat de Palma 1962, Palma, Moll, 1963.

Josep M. PLANES, *Nits de Barcelona*, il·lustracions d'Oleguer Junyent, pròleg de Josep M. de Sagarra, colofó de Carles Soldevila, nota de Jordi Fines-tres, Barcelona, Proa, 2001.

Ferran de POL, *Aigües tèrboles*, Barcelona, Club Editor, 1966.

- Irene POLO, *La fascinació del periodisme. Cròniques (1930-1936)*, edició de Glòria Santa-Maria i Pilar Tur, Barcelona, Quaderns Crema, 2003.
- Mercè RODOREDÀ, *El carrer de les Camèlies*, Barcelona, Club Editor, 1966.
- Josep M. de SAGARRA, *Obra completa*, vol. 9: *L'aperitiu* (1a part), a cura de Narcís Garolera, València, Edicions 3 i 4, 1995-1997.
- Robert SALADRIGAS, *El cau*, Barcelona, Alfaguara, «La Novel·la Popular», 1966.
- Albert SÁNCHEZ PIÑOL, *Tretze tristos tràngols*, Barcelona, La Campana, 2008, pp. 7-24.
- Carles SENTÍS, *Viatge en Transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, pròleg de Jordi Pujol, epíleg de Josep M. Casasús, Barcelona, Edicions La Campana, 1994.
- Vicent SIMBOR, *El realisme compromès en la narrativa catalana de postguerra*, Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- Carles SOLDEVILA, *Fulls de dietari. Una antologia*, tria i edició de Núria Santamaria, Barcelona, Nova Biblioteca Selecta, 2004.
- Francesc TRABAL, *Quo vadis, Sánchez?*, Barcelona, Quaderns Crema, 1988.